Diskuse

Velká kniha bez vítězů a poražených

Milan Ducháček

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Praha

Dva roky před vydáním husákovské monografie¹ mi Michal Macháček na královéhradecké česko-slovenské doktorandské konferenci při večerním posezení v dosti neformálním prostředí vyprávěl o tom, že dokončuje „velkou knihu o velké historické osobnosti“.² Ta slova mi utkvěla v mysli, aniž bych tehdy mohl tušit, v jaké podobě jeho Husák spatří světlo světa. Připadalo mi to však jako rozporuplné tvůrčí východisko. Jakkoli konvenční se to může zdát, posouzení „velikosti“ historiografických počinů je tuším vždy lépe ponechat na čtenářích. V jednom měl ale Michal Macháček jistě pravdu – „věc Husák“ za marginální téma českých a slovenských dějin pokládat nelze. Jak o něm však napsat „velkou knihu“?

Na výzvu redakce *Soudobých dějin* bych se zde rád pokusil o zhodnocení a dílčí doplnění některých aspektů, jež podle mého nebyly v dosavadních reflexích Macháčkovy monografie příliš zmiňovány a které pokládám za podstatné. Z výše uvedeného snad plyne, že mne kniha o Husákovi zajímá především z hlediska autorského záměru, stylu a ze čtenářské perspektivy. Rád bych se zde soustředil především na to, jak Michal Macháček pracuje s textem a také s bezesporu bohatou a v mnohém nově snesenou pramennou základnou. Nemám tedy v úmyslu

1 MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Praha, Vyšehrad 2017, 632 strany, ISBN 978-80-7429-388-7.

2 Rozhovor s Michalem Macháčkem, Hradec Králové, 31.3.–1.4.2015 (přes půlnoc), nearchivováno.

poukazovat hnidopišsky na drobné nedostatky.³ Nechci ani opakovat místy až paličské, byť nesporně opodstatněné výtky, jež Macháčkovu pojetí politické biografie adresoval Miloš Havelka.⁴ Jeho výhrady totiž směřují k rovinám a postupům historiografické práce, které si autor politické biografie o „největším Slovákovi“ (jak zní jedno z heroických epitet někdejšího prezidenta) za cíl nestanovil. O tom, proč tak zřejmě neučinil a k jakým důsledkům to vede, více níže.

Dalšímu je ale třeba předeslat – a v této diskusní rubrice to znovu zopakoval Marek Syrný – že autorovo heuristické úsilí ani hodnotu jím sneseného, uspořádaného a v textové podobě re-prezentovaného pramenného materiálu a svědecktví pamětníků žádný z recenzentů knihy nezpochybňuje. Reakce na knihu byly a jsou přesto převážně kritické. Naprostá většina poukazů na negativní aspekty materiálově bohatě podložené politické biografie ovšem pochází nikoli od spektra laických čtenářů, nýbrž z odborných kruhů, a směřuje ke konceptualizaci tématu, respektive k limitám, či přímo k absenci teoretické reflexe, pojmoslovné analýzy a šířeji historického myšlení coby ústřední slabiny objemného díla. Hlavní kritika byla a je adresována zmíněné konceptuální rigiditě (kterou v předchozím diskusním příspěvku věcně pojmenoval Vítězslav Sommer) a po obsahové stránce poddimenzovanému a málo kontextualizovanému zpracování především „normalizačního“ období, jež z pochopitelných důvodů budí u české i slovenské veřejnosti největší vášně, ovšem nejen v souvislosti s Macháčkovou knihou.

Mizení autorského subjektu

Nechme stranou dle mého soudu trefný bonmot, že neexistují nudná témata, jsou jenom nudní historikové. Je jistě respektu hodné, když se doktorand rozhodne, že jeho dizertace a zároveň rovnou knižní prvotina bude „velká“, aniž by tím byl míněn pouze olbřímí stránkový rozsah. Vždyť ne každá biograficky orientovaná monografie z politických dějin musí být nutně „špalek“. Esej, studie či problémově orientovaná kapitola kladou na promýšlení rámce a syžetizaci problému často větší nároky nežli extenzivní kumulování výsledků dlouhodobé a pečlivé heuristiky, extrapolované v rozsáhlém textu – aniž by se snad první zmíněné mohlo bez heuristiky obejít.⁵ Na rozdíl od dílčí analytické studie, adresované obvykle primárně expertnímu recipientovi, však vyžaduje „velká kniha“ určená širšímu zainteresovanému publiku (má-li text na rozsáhlé ploše při množství analyzovaného materiálu udržet

3 Ačkoli Závěš Kalandru bych se opravdu rozpákoval označit za „literáta“ (viz MACHÁČEK, M.: *Gustáv Husák*, s. 72).

4 Srv. Havelkovu recenzi vydanou bez názvu v časopise *Historie – otázky – problémy*, roč. 10, č. 2 (2018), s. 165–172. Dostupné online z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/105460/Milos_Havelka_165-172.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

5 O tom ostatně svědčí ideově hutná, byť v porovnání s Macháčkovou knihou zdaleka ne tak extenzivně pramenně založená stať Zdeňka Doskočila (DOSKOČIL, Zdeněk: *Gustáv Husák*. In: RYANTOVÁ, Marie (ed.): *Českoslovenští presidenti*. Praha – Litomyšl, Paseka 2017, s. 243–290).

čtenářskou pozornost) naopak z povahy biografického žánru nejen transparentní strukturu, ale zejména podstatně větší angažmá autorského subjektu. Jízliví jazykové by mohli podotknout, že Macháčkových sedmero chronologicky řazených životopisných kapitol o Husákových vzestupech a pádech by se dalo rozdělit na tři oddíly, jež by bez obtíží mohly nést názvy původní trilogie *Hvězdných válek* (tedy až na onen žvýkačkový *happy end*). I zde by navíc bylo možno druhý díl označit za nejlepší část celku. Takto prvoplánový rámec ovšem husákovská monografie nemá.

Kromě úvodu, který autor převzal ze svých tezí k obhajobě dizertace a v němž se snaží objasnit svá východiska, se v dalším výkladu jeho přítomnost coby autorského subjektu, a tedy i interpreta sneseného materiálu, až na dílčí záblesky obligátního *pluralu modestitae* vytrácí, ač by čtenář zejména v klíčových momentech, jež si o autorský vstup doslova říkají, často ocenil spíš plurál majestátní. Macháčkův Husák je tak téměř učebnicovým příkladem půl století staré teze Rolanda Barthesa o hybridnosti diskurzu historie (přesněji historiografie jako svébytné formy *écriture*), jenž se má vyznačovat nikoli „smrtí autora“ (což je charakteristické pro oblast lingvo/textocentrické strukturální analýzy beletrie), nýbrž iluzorní absencí mluvčího, čímž v historiografickém textu vzniká dojem referenční iluze, tedy že „dějiny, jak se zdá, se vyprávějí docela samy“.⁶ Potíž je, že zde na rozdíl od beletrie, jež je fikčním světem bez nutného vztahu k vnější realitě, a nezavazuje tedy svého autora či autorku k transparentním etickým postojům, „fikční svět historiografie“ s iluzorně absentujícím produktem textu je z hlediska recipienta matoucím způsobem „světatvorby“, neboť zde dle Barthesa chybí někdo, kdo by v textové re-prezentaci minulého převzal za předkládaný obraz či příběh zodpovědnost. Odborná historiografie, včetně jejích popularizačních rovin či žánrů, náleží na rozdíl od beletrie – barthesovsky řečeno – k těm formám psaní, jejichž primárním účelem není estetické gesto, nýbrž re-prezentace, znovuzpřítomňování (tradičně „vyprávění“) nějakého minulého, již ne-přítomného dění (události) „za účelem působit na realitu“.⁷ A zde musí být zřejmé, odkud, z jaké pozice, produktor textu promlouvá.

Tento nárok – tedy přijetí zodpovědnosti za výsledný text a v něm obsažená tvrzení – nelze dle mého soudu navzdory dlouhodobé oborové „tradici“ v současné historiografii obcházet banální operací, již se autor z textu „vygumuje“, vytrácí se,

6 BARTHES, Roland: Diskurz historie. In: *Česká literatura*, roč. 55, č. 6 (2007), s. 815–828, zde s. 819. Přeložil Josef Fulka.

7 TÝŽ: Smrt autora. In: *Aluze*, roč. 10, č. 3 (2006), s. 75–77, zde s. 75. Historiografii tedy nelze interpretačně omezit na svět textu – už jen proto, že současné chápání pramene jako „stopy minulosti“ zdaleka nelze redukovat na stopy písemné povahy. Historik, jak je chápán od doby, kdy je historie pokládána za specifický obor poznávání (vědu), je nikoli pouhým čtenářem, „vazalem narativní strategie“, nýbrž vždy již interpretem, který navíc za ideový výsledek své práce (ve smyslu textové či audiovizuální re-figurace pramenných stop, vtěsnané – po foucaultovsku – v korelát určité interpretativní diskurzivní formace) přebírá odpovědnost. (Srv. např. ČEŠKA, Jakub: Smrt autora jako nekonceptuální metafora (k jednoduše literární komunikace). In: *Filozofia*, roč. 69, č. 1 (2014), s. 89–100.)

čímž „vzniká systematická nepřítomnost jakéhokoli znaku poukazujícího k vysílateli historického sdělení“.⁸

* * *

Třeba ovšem připustit, že alespoň některé autorovy myšlenkové pochody a hodnotové postoje v husákovské monografii naznačují (ač zároveň i zakrývají) invenčně zvolená motta jednotlivých kapitol. Snad nejlépe to dokládá šestá kapitola „Normalizátor“, jež je uvedena Shakespearovým *Richardem III.*:

„I ten nejhanebnější ničema má v sobě špetku soucitu,

Já ale žádný soucit nemám, a proto ničema nejsem.“ (s. 389)

Tyto (pro někoho snad ornamentální) atributy textu naznačují autorovo chvályhodné vědomí, že „věc Husák“ bude kromě odborných kruhů zajímat i českou a slovenskou čtenářskou veřejnost (s. 19). Není koneckonců běžné, že doktorand namísto čarování s aktuálně adorovanými metodologickými autoritami v poznámkách pod čarou (v někdy až křečovitě snaze ohromit školitele, oponenty a recenzenty rozhledem po tezích právě vzývaných augurů) myslí na potenciální čtenáře ze světa mimo akademickou bublinu a pokouší se tomuto cíli přizpůsobit i výslednou formu textu dizertace. I když druhá část tohoto předpokladu není v knize přímo zmíněna, implicitně z autorových východisek vyplývá. Svědčí o tom i téměř naprostá absence mnohdy sémanticky neprůhledné odborné terminologie, již zde ovšem lze chápat jako autorský záměr.⁹

V Macháčkově textu autor sem tam vystrčí z textu růžky formou oslovujícího neosobního plurálu. Přitom ale jen zřídka a spíše mezi řádky vyzve čtenáře k společnému promýšlení rozporů v překládaných faktech a citátech z pramenů, neřkuli aby ho těmito tenaty vedl. Právě autorský komentář k rozporuplnosti a mnohovýznamovosti citovaných či parafrázovaných pramenů čtenář Macháčkovy knihy postrádá – a její autor se tak v duchu pověstného bonmotu Dušana Třeštíka o faktopiscích a dějepiscích¹⁰ dobrovolně staví do řad těch prvních. Tím bohužel mnohé z leckdy poprvé prezentovaných materiálů ztrácí čtenářsky na ceně, neboť jejich výpovědní hodnota v podobě dílčího citovaného fragmentu či parafráze je nutně omezená. Rezignací na interpretativní rovinu textu bohužel autor potenciál „velikosti“ své knihy zásadně devalvoval.

* * *

8 BARTHES, R.: Diskurz historie, s. 819.

9 Souhlasím přitom s Macháčkovým tvrzením, že navzdory ideologickému zatížení lze označení „buržoazní nacionalismus“ užít jako analytickou kategorii (autor užívá ne právě šťastné spojení „pomocný technický termín“, s. 240), podobně jako kupříkladu podobně zatížený pojem „klerofašismus“. Je ale vhodné to doprovodit smysluplným výkladem obsahu a funkce někdejší ideologické rétoriky – byť třeba i za pomoci odkazů na práce Vladimíra Macury apod.

10 TŘEŠTÍK, Dušan: Faktopisci a dějepisci. In: *Dějiny a současnost*, roč. 24, č. 5 (2002), s. 36–40.

Domnívám se „společně s Paulem Ricoëurem, že přílišná metodologická rigidnost limituje otevřenost interpretace i re-prezentace minulého v podobě textu jako ‘sé-mantické události’ a že samotná figurace a syžetizace může v historiografii nabývat kognitivní funkce“.¹¹ Mám ale zároveň za to, že kamenem úrazu je zde nikoli absence expertní terminologie, nýbrž nepřítomnost interpretativní linie vztažené explicitně k prezentované pramenné materii, která by napomáhala čtenáři (zejména tomu z „mimoexpertního“ prostředí) při orientaci v dikci – pro mnohé již antikvované a neprůhledné – stranického žargonu, policejních protokolů, vězeňských obhajob deklarujících sebekritický podtext, hlášení rozvědčků a podobně. Jsem přesvědčen, že čtenářské recepci Macháčkovy knihy by to výrazně prospělo – a mnohým kritikům zároveň vyrazilo hůl z ruky, aniž by autor musel zásadně slevit ze svého (oprávněného) lpění na autoritě pokud možno primárních pramenů i ze (snad až příliš demonstrativní) skepse vůči metodologickým postulátům současné „historické vědy“ (srv. s. 22). Deklarace jeho názorové pozice je totiž respektabilní pouze ve vztahu ke knize jako znaku určenému k „rozluštění“, k do-rozumění. Sám ji formuloval následovně:

„K tématu jsem se snažil přistupovat z široké perspektivy a jako k otevřené diskusi, a pokud jsem se řídil nějakým krédem, pak snad střízlivostí až kritičností k právě ‘vládnoucím ideálům’ a snahou nenechat se zahnat k přejímání výkladu dějin psaných jak vítězi, tak poraženými.“

Přesto si uvědomuji, že každé dílo je ovlivněno dobou a místem svého vzniku, neméně osobou pisatele, a mnoho faktorů je podmíněno intuicí a osobní zkušeností. Minulost není vlastnictvím ani kořistí, nýbrž prožitkem interpretovaným kýmkoliv z nás, za použití rozličných východisek a kritérií, a v neposlední řadě v kontextu naší přítomnosti. Proto jsem si vědom, že nabízím pouze jeden z možných pohledů, a ani nepodceňuji podprahové vlivy, kterým (*sic*) se zákonitě nelze vyvarovat. Za jediné východisko považuji si je uvědomovat, ovšem nenechat se jimi paralyzovat a průběžně provádět (sebe)reflexi, definovat si cíle a k nim zvolené cesty.“ (s. 21).

Právě ona průběžně prováděná autorská sebereflexe i „prožitek“ však přes citovanou, chvályhodnou a těžko napadnutelnou deklaraci v „pokusu o úvod“ z vlastního textu knihy jaksí vypadly, zmizely. S tím se vytratil i osmyslující úhel pohledu, napomáhající čtenáři k porozumění cesty, jež má vést k re-konstrukci Husákova sociálního a myšlenkového světa. Sebevíc důsledné a četné odkazování na pramenné stopy i zdánlivě bezpředsudečné citace prací různorodých autorit z různých stran názorového spektra (namátkou od Františka Vnuka po Viliama Plevzu) transparentní názorovou pozici ve smyslu weberiánské vztaženosti k hodnotám (*Wertbeziehung*) nahradit nemohou. Michal Macháček se však zřejmě domnívá, že ano, jak plyne mimo jiné z komentáře k citaci „katolického literáta a sarkasty Ladislava Jehličky“,

11 Cituji zde vlastní postoj k narativistické kritice historiografie, deklarovaný ve starším diskusním příspěvku v tomto časopise (DUCHÁČEK, Milan: Aniž jest co nového pod sluncem... Co a pro koho vlastně píšeme? In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3 (2016), s. 427–434, zde s. 429 n.; srv. HORSKÝ, Jan: *Teorie a narace*. Praha, Argo 2016, s. 178–184).

kteřou autor uvádí „z toho důvodu, aby také zazněl hlas ryze nekomunistického intelektuála – pozorovatele ‘z druhého břehu’, na jejichž dějinnou přítomnost se často zapomíná díky doznívajícimu dominantnímu postavení historiků se stranicou, v drtivé většině odhozenou legitimací“ (s. 541 n.). Autorskou pozici však toto „vyvažování“ suplovat nemůže. I deklarativně „novopozitivistické“ monografie, zejména takové, jejichž autoři – podobně jako Michal Macháček – pracují s žánrově velmi různorodými a významově a diskurzivně vrstevnatými metatexty, totiž autorskou sebereflexi pro srozumitelnost, inteligibilitu svého obsahu potřebují.¹²

Za problematičtější část autorova výroku z úvodu proto pokládám ono apodiktické vnímání předmětu bádání jako „velké osobnosti“. Činí z Gustáva Husáka „velkou osobnost“ jeho schopnost dobývat stranické funkce a státnické posty, asketická životospráva, sebestředná touha udržovat si v úzkém kruhu intelektuální převahu, „nutková potřeba ukazovat směr“ (s. 54), neochota přizpůsobovat se „linii strany“ i za cenu uvěznění (ba i pod hrozbou krutějšího rozsudku), odložení revolučního zápalu po dosažení materiálního blahobytu, společenského uznání a intimního zázemí, nebo snad odzbrojující konstatování jeho první manželky Magdy: „Když on byl nejchytřejší?“ (s. 98)

Je zarážející, že ani do takového tázání – byť i v takto banální rovině – se vlastně Michal Macháček nepouští. Burckhardtovo chápání „historické velikosti“ či důraz Maxe Webera na kritérium „obsahové stránky politiky“ (obojí se objevuje až v závěru knihy na stranách 527–529) mu nabídl spíše možnost obojí konceptualizaci ve vztahu k „věci Husák“ odmítnout. Navzdory tomu však na stejném místě velmi trefně shrnuje, že Husák byl bytostným „krizovým manažerem“: „Krizi chápal jako jedinečnou příležitost, kterou je potřeba využít, také k posílení vlastní politické moci.“ (s. 528) V rozporu s tím ale nevysvětluje, proč dal muž usilující o vlastní cestu při prosazování národního programu nakonec vždy přednost stranické disciplíně (jak je konstatováno na straně 524; dočasné přijetí postoje, s nímž Husák nesouhlasil, Macháček označuje za „taktické východisko“ – s. 213).

Právě absence autorských otázek a důrazu na interpretaci, jež by alespoň místy relativizovaly a interpretačně rozpohybovaly zdánlivou samozřejmost výpovědní hodnoty pramenů – zejména Husákových autografů a svědeckých výpovědí rodinných příslušníků, přátel (měl-li vlastně Husák kdy nějaké) a stranických soudruhů, ať už soupeřů, či oponentů – je podle mého soudu hlavním nedostatkem celého podání Husákova životaběhu. Kdyby si je autor průběžně pokládal, dost možná by jeho prvoplánově chronologická linka doznela alespoň dílčích změn směrem ke komparaci a problematizaci povětšinou jednorozměrného líčení událostí – a text jako celek by byl čtenářsky vstřícnější.

12 Srv. např. FUNDA, Otakar A.: *Ježíš a mýtus o Kristu*. Praha, Univerzita Karlova 2007.

Limity kontextualizace a „řeči“ pramenných stop

Je jistě namístě poukazovat na to, že v knize chybějí rozpracovanější pojednání o kontextu vývoje Komunistické strany Československa za první republiky, o fungování a povaze režimu Slovenského státu a republiky či o každodennosti takzvaného reálného socialismu za „normalizace“. Umím si představit, co všechno by autor mohl do knihy ku prospěchu laického čtenáře zakomponovat, aby takovému požadavku se ctí dostál, ale skutečně nevím, jak toho docílit, aniž by přitom samotný již tak obsáhlý text narostl na dvojnásobek a rozpadl se do stylisticky disparátních pasáží. I historiografie má své žánroslaví a s ním spojené nároky na stylistickou koherenci. Macháčkův Husák v tomto ohledu zůstal jaksi na půli cesty, možná proto také „hlavní hrdina“ není v titulu knihy doplněn mnohohlavným podtitulem „a jeho doba“. Na škodu věci ale není provázen ani žádným jiným vodítkem, které by očekávanou čtenářskou pozornost směřovalo k dominantě výkladu. Nebo možná naopak – titul neúhybně dává najevo, že muž, jehož nepřilíš povzbudivá, zasmušilá portrétní fotografie zdobí obálku knihy, je zde středobodem autorova zájmu, a to až do té míry, že občasné kontextualizační či výkladové exkurzy do „obecných dějin“ – například letmá paušalizace, až bagatelizace evropských projevů antisemitismu (s. 83) či vysvětlení podstaty paktu Molotov–Ribbentrop (s. 110) – se i pro laického čtenáře jeví skoro zbytečné, ba kontraproduktivní. Na povrch to vyplouvá zejména ve chvíli, kdy se tyto zlomy „velkých dějin“ do líčení Husákových postav v Macháčkově podání vůbec nepromítnou. Tak tomu je právě v případě Husákova názoru na zlomový pakt, jenž umožnil Hitlerovi tažení Evropou a nakonec i útok na dočasně spolupracující sovětskou diktaturu. Čtenář se o Husákově osobním názoru nic nedozví, přestože to byl společně s vazbami na Vladimíra Clementise, jenž pakt deklarativně odsoudil, pro jeho další kariérní a osobnostní peripetie ve vztahu k Sovětskému svazu dle mého soudu klíčový moment.

* * *

Macháček navíc dle mého mínění opírá své líčení o citace z pramenů s přílišnou důvěrou v jejich samovolnou výpovědní hodnotu, aniž by kromě jejich časového určení v poznámkách pod čarou věnoval v textu kritický komentář okolnostem jejich vzniku a interpretaci konkrétní dikce. Jen zcela výjimečně vyjadřuje své pochybnosti o věrohodnosti a relevanci informací obsažených v pramenných stopách, jako když skeptické vyjádření Husákova syna Vladimíra k možnému mesianistickému komplexu „komunistického kněze“ – jak se sám Husák ironicky označoval – glosuje poznámkou: „Samozřejmě, věc nelze absolutizovat.“ (s. 54) Přes všechnu snahu jít pokud možno *ad fontes* a využívat primární prameny (často i na úkor již existující literatury k tématu) se ve výsledku posouzení jejich různorodé relevance v textu vytrácí (srv. vágní „vlivologii“, naznačující Husákův raný zájem o marxistickou teorii na základě jeho velmi pozdního podání (s. 44), a studium i odmítnutí „specifických cest k socialismu“ (s. 390), aniž by toto odmítnutí bylo jakkoli zdůvodněno). Výsledkem je iluzorní dojem, jako by všechna „fakta“ využitelná z různorodých

pramenných stop pro rekonstrukci Husákova životopisu měla stejnou vypovídací hodnotu o „realitě“.

Nejvýrazněji se to zřejmě projevuje při líčení Husákových aktivit během Slovenského národního povstání, konstruovaném často (ač zdaleka ne pouze) na základě jeho zápisků z vězení z roku 1958, či při využívání citátů z rozhovorů s aktéry „normalizačního“ režimu, které autor pořídil po roce 1989 a mnohdy (unikátně, díky svému úsilí o získání pamětnických reflexí) až v době vzniku knihy, jako tomu bylo v případě Husákova „dvorního historiografa“ Viliama Plevzy. Taková extenzivní opora v citacích pramenů, postrádající sebevědomější autorský hlas, a v důsledku toho i konzistentní hodnotovou a interpretační linii, je ovšem i z hlediska laického čtenáře diskvalifikující.

Místy se čtenář zarazí i při citaci sekundárního pramene, jenž Husákovy intelektuální schopnosti posouvá do téměř legendistické roviny, jako je tomu v případě jeho odchodu z Horní Lehoty po krachu Slovenského národního povstání. Tehdy dle podání Lubomíra Štrougala unikl Husák německé hlídce díky své plynné němčině a výmluvě, že je na procházce a byl již kontrolován (s. 162). Jakkoli nemám v úmyslu podceňovat roli náhody v dějinách, „vesničan na špacíru“ hovořící v Horní Lehotě plynou, ale pravděpodobně spíše školsky kultivovanou nežli horehronskou němčinou, by měl v tak exponovaném čase u hlídky spíše vzbudit podezření než rezignaci. Podobně působí i absence komentáře k porušení principů konspirace, když Husák hledal útočiště před nacistickým zatykačem v domě vlastního švagra Vladimíra Lokvence (s. 162 n.).

Při bytí jen trochu pozornějším čtení tak vyvstávají z citovaných pramenů očividné argumentační rozpory, zejména v klíkových životních okamžicích. Nejde zdaleka jen o dočasné přitakání „buržoaznímu“ životnímu stylu v době manželského soužití v pronajaté vile Hany Gregorové, kdy se dokonce Husák – podezříváný spolustraníky z názorového souznění s Clementisem, jenž byl vyloučen pro odmítnutí paktu Molotov–Ribbentrop ze strany – v právním řádu Slovenské republiky namísto aktivní odbojové činnosti raději věnoval zaměstnání a soukromé advokátní praxi. Příkladem za všechny budiž Husákovo striktní popření komunistického smýšlení při výslechu v Ilavě v listopadu 1940, zopakované v červnu 1941 v Bratislavě (viz obrazová příloha na stranách 119–121), a naopak jeho extenzivně citovaný projev v Moskvě v srpnu 1968, kde mimo jiné prohlásil, že byl komunistou od šestnácti let a „u nás být komunistou a přítelem SSSR bylo vždy jedno“ (s. 401). Tvrzení o šestnáctiletém uvědomělém komunistovi ovšem ve svém oficiálním životopisu z pera Viliama Plevzy¹³ později Husák sám odmítl (s. 46). Zhodnotit tyto argumentační veleteče pouze jako opakovaně využívaný účelový pragmatismus, aniž by si badatel kladl otázku po vzájemném vztahu těchto ideových rozporů a po významu, projevech a prostředcích vědomého utváření Husákova sebemytizacího příběhu, je přinejmenším zavádějící. Macháčkův čtenář se zde má spokojit s tvrzením, že Husák v obou případech dosáhl svého cíle; poprvé to bylo propuštění z vazby, podruhé se mu zdařilo „odzbrojujícím způsobem rozptýlit pochybnosti ohledně své

13 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády: Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

pestré minulosti a udělat si vhodnou výchozí pozici pro další jednání“ (s. 403). Zde, téměř výjimečně, si autor náznakem klade otázku po povaze Husákova pragmatismu – avšak neodpoví na ni, nehodnotí, nesrovnává, pouze uzavře, že odvážně formulovaným vystoupením v Moskvě „Husák patrně rozehrál svou dosud největší politickou hru, kterou dohrál až na sklonku svého života“ (s. 403). Tato „hra“ ovšem spočívala v servilitě vůči autoritě Leonida Iljiče Brežněva a sovětské direktivě, jak ji Husák – opět „odzbrojujícím způsobem“ – vložil v rozhovoru svému někdejšímu přímluvci, historiku Milanu Hüblovi: „...je u moci na delší dobu. Je třeba dělat věci s ním, ne proti němu.“ (s. 405)¹⁴ Učinil snad podobný „geopolitický“ závěr Husák v soukromí i na podzim roku 1939, aby alespoň dočasně mohl těžit ze *statu quo*? O takovou úvahu se s čtenářem znalec největšího množství pramenů k životu „prezidenta zapomnění“ nepodělí.

Právník bez práva?

Cílem recenze coby „znovunasazení laťky“ tuším nemá být snaha přeskočit tu, kterou si stanovil autor, ale spíše vedle kladů identifikovat i případné chyby při skoku. Jde tedy o pojmenování limitů naplňování autorského záměru, nikoli o hledání rozvrhu jiné knihy. Byla-li tedy cílem Michala Macháčka kniha opřená o co možná neúplnější heuristiku, pak si na závěr této pasáže dovolím poukázat na jedno téma, které dle mého názoru v knize navzdory množství dostupných „pramenných stop“ v Macháčkově životopisu zásadně chybí. Kromě povrchní práce s Husákovou ideologickou průpravou a erudicí, jak na ni poukázal v recenzi Miloš Havelka,¹⁵ je jím dle mého názoru poměr Gustáva Husáka k právnímu řádu a právu vůbec.

Je doslova odzbrojující číst, jak Macháček líčí Husákova studijní léta na právnické fakultě bratislavské Univerzity Komenského jako čas strávený spolkovými aktivitami v převážně levicových organizacích, sledovat snahu nadaného studenta vyniknout v prostředí Svazu slovenského studentstva, kde se angažovaly podobně ambiciózní osobnosti s odlišným hodnotovým zázemím, jako byli agrárník Michal Múdry-Šebík či radikální národovec Jozef Kirschbaum, přihlížet zrodu jeho vztahu k Magdě Lokvencové – ale nedočíst se téměř jedinou větou o tom, jaký byl

14 Milana Hübla, jak známo, nedlouho poté nechal Husák kariérně zlikvidovat. Zde lze v Macháčkově textu vysledovat i zvláštní relativizaci pozic „soudců a obětí“ (srv. zejména pasáž „Zrazení historici“, s. 537–540). K Husákově cílené manipulaci vědců do služebné, ba servilní pozice přímým, osobní averzí motivovaným zasahováním do jejich akademické „kariéry“ viz zejména s. 367–369. Husákovu roli manipulátora vlastního „dějinného obrazu“ zde Macháček opět ponechává bez komentáře, jako by v případě intervencí do akademických mechanismů šlo o takřka samozřejmý projev politické moci či snad vcelku běžnou prezidentskou „pravomoc“. O tom, že provázanost historiografické produkce (zejména v oblasti hodnocení aktérů soudobých, tedy „živých“ dějin) a světa vysoké politiky není jev charakteristický pouze pro komunistický či jinak autoritativní režim, viz např. DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký: Hledání československých dějin* (Praha, Karolinum 2014, s. 162–170). Srovnáním však vyjde najevo, že jde o projevy s výrazně jinou, co do razance podstatně odlišnou povahou.

15 Viz pozn. 2.

Husákův vztah k samotnému obsahu studia, tedy k československému právnímu řádu (srv. s. 65–92).

Macháček v knize zcela pominul, jak muž, jenž se celý život prezentoval titulem doktora práv, vlastně právo chápal. Věc je o to závažnější, že bez toho není možné klást si otázku po Husákově „profesním“ vztahu k bezpráví a násilí páchanému v době, kdy „řídil ofenzivu proti demokratům“ v roce 1947 (s. 232), i poté co se po „Vítězném únoru“ ujal funkce pověřence vnitra, a nesl tedy za tyto akce přímou i nepřímou odpovědnost. Co vše pro budoucího „normalizátora“ obnášel „řád“ a „pořádek“, už když po únoru hlásal: „Urobíme poriadok s domácou reakciou!“ (s. 235). Znamenalo to skutečně pouze publicistiku, „ironické nekrology“ a „umné poukazování na rozpory a spolupráci exulantů ... s protibenešovskou elitou“ v tisku (s. 235)?

Totéž bohužel platí o Husákově vztahu k cenzuře, vůči níž byl právě v době svých studií tak kritický, zejména pokud přicházela z kruhů spjatých s vládnoucím establishmentem (což Macháček v knize podrobně dokládá, srv. s. 68 n.). Nabízelo by se i srovnání s oborovými kolegy, například s Janem Švermou, dalším z předních komunistických intelektuálů, jemuž se, podobně jako mnoha dalším komunistickým aktivistům, na rozdíl od Husáka stalo Slovenské národní povstání osudným.¹⁶

Pozornost Macháček nevěnoval ani prvorepublikové právní vědě, vycházející z weyrovského právního pozitivismu, jak ji v Bratislavě reprezentovali čeští profesori, kupříkladu odborník na veřejnou správu Karel Laštovka, Zdeněk Peška coby autor objemné učebnice *Základů všeobecné státovědy* (za války uvězněný nacisty a později odsouzený v procesu s Miladou Horákovou), expert na církevní právo Vratislav Bušek, vězněný v Mauthausenu, právní historik Rudolf Rauscher, autor ve své době základní příručky *Přehled právních pramenů na Slovensku*, či jeho oborový kolega Richard Horna, jenž mimo jiné v roce 1934 napsal pro husákovskou monografii možná inspirativní pojednání *Monsterproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století*.

Nejde ale jen o „právní vědu“. Macháček až na jednu zmínku pominul také právního filozofa Bohuše Tomsu, jenž se vůči právnímu pozitivismu, oddělujícímu striktně literu a morálku, vymezoval důrazem na přirozenoprávní stránku práva, čímž překonával etatismus většiny kolegů. Tomsa ve své rektorské přednášce „Krise moderního státu“ z roku 1933 v téměř spenglerovské vizi krize moderny zpochybnil princip státní suverenity a deklaroval nutnost překonání etatismu coby podmínku dalšího sociálního rozvoje: „Dnešní doba jedním slovem je hledáním synthese principu individualistického a kolektivistického a tím v ní dozívá konec širší renaissanční periody. Je nevyhnutelné, aby tomuto duchu přizpůsobil se i dnešní stát a aby v jeho smyslu zlikvidoval svou individualistickou ideologii. Prakticky znamená to tolik,

16 Ostatně podobným mlčením kniha přechází osudy expertních spoluvůrců federalizačního projektu, opět včetně právníků, jako by strůjcem celého procesu byl „hlavní hrdina“. I zde bohužel, ač možná pouze přílišným zaostřením na sledovanou osobu, Macháček jako by následoval Husákovu evidentní snahu o sebemytizaci, včetně upozadování i kariérní likvidace „spolupachatelů“.

že se musí vzdáti své svrchované osobnosti proto, aby v zájmu klidného soužití kolektiva národů a států umožnil zrod nadstátní autority. Neboť myšlenka vzdání se suverenity a myšlenka vytvoření nadstátní autority jdou ruku v ruce.¹⁷

Snad tento citát postačí k doložení teze, že Husák si od nenáviděných „čechoslovakistů“ mohl z bratislavských studií pro další osobnostní zrání i politickou kariéru odnést i něco podnětnějšího než pohrdání „buržoazní“ morálkou akademických autorit. Macháček však uvádí Tomsu pouze jako někdejšího rektora a (*sic*) Husákova promotora (s. 72). Právě Tomsa ovšem na bratislavské fakultě diskutoval a hájil význam subjektivní složky kolektivní identifikace, která zcela korespondovala s hájením slovenské národní svébytnosti, jak ji vnímal historik Daniel Rapant, ale i jemu blízký Vladimír Clementis, Husákův dlouholetý mentor a zřejmě také jediná mužská autorita, k níž kdy Husák vzhlížel s respektem spojeným zároveň s přátelstvím (srv. s. 50 n.).

I když Macháček líčí, že Husák při studiu vystupoval konformně a své názory v přednáškových sálech cíleně skrýval, mimo jiné v dosti oprávněné obavě ze ztráty stipendijní podpory (s. 67), jedinou zmínkou, kterou v knize nalezneme o jeho vztahu k univerzitním učitelům, je poukaz na kladný poměr k národohospodáři a pozdějšímu guvernérovi Slovenské národní banky Imrichu Karvašovi, který se pak Husákovi v budoucnu hodil (s. 72). O tom, čemu se věnoval v dizertaci a co si kromě doktorského diplomu ze studia práv Husák odnesl, se čtenář nedozví nic.

Přitom právě zde, v konfrontaci s katedrovými „čechoslovakisty“ bratislavské právnické fakulty a v intencích Husákova pohrdání formální autoritou, by se nabízelo hledat zdroj jeho hyperkritického vztahu k oficiální ústavní doktríně první republiky, k Edvardu Benešovi a obecně k čechocentrismu a pražskému centralismu, jehož projevy před únorem 1948 i po něm tak zásadně omezily význam Husákovy pozice coby hlavy sboru pověřenců, a posléze i ke změně ústavního režimu Československé socialistické republiky za Antonína Novotného, jehož kritika Husáka nakonec vynesla zpět do stranického sedla. Podrobnější rozbor Husákova právního vědomí, včetně zhodnocení jeho krátké advokátní praxe za Slovenské republiky, proto pokládám v knize za podstatné opomenutí.

„Normalizace“ vztahu k objektu bádání a požadavek reflexivní subjektivizace

Orientací textu své knižní prvotiny na mimoakademické publikum si tedy Michal Macháček vytyčil cíl, na kterém si již vylámali zuby mnozí zkušení historiografičtí matadoři (a pochopitelně i matadorky) – tedy jak skloubit badatelskou a historiografickou expertizu s tvorbou čtenářsky přístupného textu, jenž by na každém

17 TOMSA, Bohuslav: Krise moderního státu: Přednáška prof. dra Bohuše Tomsy proslovená při slavnostní instalaci rektora University Komenského dne 7. prosince 1933. In: *Ročenka University Komenského na studijní rok 1933/1934*. Bratislava, Universita Komenského 1934, s. 26. Citováno se zachováním původního pravopisu jako příznačné stylistické manýry autora.

řádku neděsil pojmy, nad jejichž významem může sice v odborném diskurzu panovat dočasný konsenzus, ale v obecné řeči vzbuzují konotace vedoucí k nedorozumění, odmítnutí, absenci dialogu a ve výsledku k izolaci odborné historiografie do vlastní bubliny. Pachut' z mimoběžnosti veřejné diskuse o „vyjednávání“ v „totalitě“ je až příliš živá a recepci akademické historiografie a společenskovědních oborů ve veřejném prostoru rozhodně neprospívá.

Macháček v úvodu knihy konstatuje, že po devítiletém intenzivním výzkumu je jeho vztah k Husákovi „normalizovaný“ (s. 21). Odhlédněme od sémantické přetížnosti tohoto zjevně provokativního pojmu a ptejme se, co tím autor čtenáři vlastně sděluje. Obávám se, že zhola nic. O jeho předchozí fascinaci tématem, které pro něj bylo na vysoké škole, jak sám připouští, nové a neznámé, se dozvídáme mezi řádky, společně s autorovým vědomím slibného badatelského i čtenářského potenciálu „věci Husák“. „Normalizace“ vztahu k objektu bádání by ale předpokládala předchozí amplitudy, včetně těch obdivných i odmítavých – o nich, o autorově potýkání s úskalími heuristiky i tvorby textu, se ale v jeho výkladu nedozvídáme nic. S tím bohužel (s výjimkou obligátní snahy opravit některé faktografické omyly a tradované mýty, například o Husákově údajné účasti na exhumaci hrobů v Katyni, s. 130–132) zmizely i ony „definované cíle“, což v důsledku vyústilo v kritizovanou, až příliš tradičně, chronologicky uspořádanou výkladovou linii, směřující k obrazu „spoře oděného vladaře“, která však nezapře autorovu fascinaci „charismatickým tribunem lidu, plamenným obhájcem slovenských práv ... trefným publicistou“ a posléze i badatelem, který prostřednictvím subjektivně chápané historiografie dokázal znovu vstoupit do politiky a stát se „železným Gustávem“, jehož nakonec pohltila vysněná revoluce, která přitom už dávno revoluční esprit ztratila (s. 20). To ovšem není ve snaze o porozumění „věci Husák“ nic překvapivého ani nového.

„Normalizovaný“ vztah ke zkoumanému problému navíc není garancí badatelské „objektivity“, jak by se snad mohlo z autorovy formulace laickému čtenáři jevit. Může též (byť i nevědomě) zakrývat výkladový postup vyvažující a neutralizující prezentované rozpory pramenné materie do v zásadě beztlížného stavu, k čemuž přispívá mimo jiné právě absence hodnotícího autorského subjektu v textu. Rezignace na osobní postoj a na interpretativní přístup v obavě ze subjektivity je ovšem právě rezignací na možnou objektivitu výkladu. Té se lze (jak už bylo naznačeno výše) dle mého soudu ve společenskovědních oborech přiblížit právě a jedině transparentní subjektivizací, tedy seberefektivním deklarováním vlastního hodnotového rámce. V tomto směru zůstal autor opět záměrně ve vakuu, když konstatuje, že on sám náleží „ke generaci, která již není emocionálně zainteresovaná v Husákově příběhu“ (s. 20). Totéž by jistě býval mohl prohlásit Jiří Křesťan ve vztahu k „ikoně“ i „mýtu“ Zdeňka Nejedlého. Přesto právě on zdůraznil ve své monografii onen ambivalentní, nietzscheánský, ale v podstatě i postmoderní situaci odpovídající vztah badatele a zkoumaného tématu, neoddělitelně se prolínajícího „vnitřku“ a „vnějšku“, ve zdánlivě oxymorní hyperbole „neboť

jsem/nejsem Zdeněk Nejedlý“.¹⁸ V zásadě totéž, byť jinou formou, vyjádřil v knize o Janu Žižkovi i Petr Čornej, na jehož metodickou skepsi vůči excesivní prezentaci metodologických inovací na úkor poctivého badatelského fundamentu se Macháček explicitně – ač myslím ne zcela právem – odvolává (viz s. 22). Čornej v žižkovské monografii (nejen) laického, neakademického čtenáře hned v úvodu přizývá k putování prostorem, v němž se reprezentované minulé události odehrávaly. Navzdory četným peripetiím a odbočkám (tu k dobovému kontextu či sémantice ústředních jmen a pojmů, onde ke každodennosti pozdně středověkých Čech) ho i nadále průběžně v textu provází ošidnostmi interpretace pramenů středověké či humanistické provenience, kupříkladu aby doložil, proč mnohá tradovaná líčení slavných „Žižkových“ bitev a tažení (Sudoměř, Malešov, výprava do Uher) nezachycují minulou skutečnost nebo proč o jiných Žižkových radikálních řezech mezi protivníky i dobře informovaní současníci (například Vavřinec z Březové) záměrně mlčí. Pomocí poznámkového aparátu pak mimo jiné prozrazuje, jak mu subjektivní, individuální prožitek umožňuje pochopit zkoumané problémy (například Žižkův zrakový handicap), aby nakonec v závěru předložil osobní vyznání, jež odhaluje, co jej k sepsání knihy o Žižkovi takřka „osudově“ vedlo.¹⁹ Kdyby se Michal Macháček chtěl inspirovat v zahraničí, stačilo by sáhnout kupříkladu k úvodním pasážím *Krajiny a paměti* z pera Simona Schamy. Tato kniha je vzorovým dokladem toho, jak z autorova subjektivního prožitku a zájmu o vlastní kořeny vyrůstá mimořádná, na poctivé a tradiční heuristice vystavěná monografie, splňující ovšem zároveň nároky na konceptuální úroveň současné historické vědy, jakkoli je její autor dnes pokládán za hodnotového konzervativce, který navzdory svému liberalismu z šedesátých a sedmdesátých let minulého století nesouzní s dnešními „vládnoucími ideály“ historiografického revizionismu.²⁰

Těžko říci, proč při tak podrobné heuristice Michal Macháček na podobný přístup rezignoval a pokusil se čtenáře přesvědčovat, že se ho „věc Husák“ osobně „netýká“. Nicméně stalo se. Černou prací historika je jistě leckdy úmorné shromažďování a analýza pramenných stop, jakkoli málomluvné se přitom mohou zdát. Jeho úkolem, který od něj očekává odborné i laické publikum, je však tyto stopy nejen uspořádat do smysluplného textového (případně vizuálního) rastru, ale především je „osmyslit“, nadat je významem, tedy interpretovat a umožnit prostřednictvím inteligibilního textu čtenáři po-rozumění. Macháček svou obavu i jistou bezradnost z časové podmíněnosti, a tedy nutné relativnosti jiné než neosobní autorské pozice vyjádřil paradoxně prostřednictvím citace oborové (sebe)reflexe Františka Grause

18 KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka – Národní archiv 2012, s. 18 a 428. K prolínání „vnějšku“ a „vnitřku“, krizi hodnot západní kultury po katastrofě šoa, možným souvztažnostem a styčným plochám fenomenologie, hermeneutiky a dekonstrukce a k dilematům spjatým s hodnocením mezních, ale i „normálních“ dějinných situací podrobně viz PETŘÍČEK, Miroslav: *Filosofie en noir*. Praha, Karolinum 2019, průběžně, zejména s. 162 n.

19 Srv. ČORNEJ, Petr: *Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka*. Praha, Paseka 2019, průběžně, např. s. 15 n., 130–135, 308–311 a 480 n., k osobní motivaci s. 658 n.

20 Srv. SCHAMA, Simon: *Krajina a paměť*. Praha, Argo – Dokořán 2009, s. 1–38.

ze známého eseje *Naše živá a mrtvá minulost* z roku 1968,²¹ adresované služebnosti a ideologické zaslepenosti československých historiků v padesátých a šedesátých letech (s. 536 n.). Graus se ovšem (i díky této „sebekritice“, neboť text není možno nevztáhnout i na autora samého) dokázal stát evropsky uznávaným medievistou. Michal Macháček si z ní však odnesl zřejmě právě pobídku k úprku od osobního hodnotícího postoje, maje možná až příliš na paměti jím citovaný bonmot Zdeňka Vašíčka o dějinách coby „spižírně na uzené křivdy a hrdiny“ (s. 522). Namísto rozlišení úkolu historiografie a instrumentalizace a utilitarizace dějin ve veřejném prostoru v duchu Vašíčkova filozofujícího, archeologického přístupu k pestrým vrstvám minulosti však Michal Macháček vložil důvěru v kvantitu pramenné materie v duchu pověstného kulinářského dua pejska a kočky, zřejmě v domněnání, že si výsledný *eintopf* otrlý strážník opětovně rozloží na prvočinitele: „Věřím, že když nic jiného, tak předkládaná práce ukázala záludnost a pomíjivost hodnotících soudů. A vůbec, na jaké hodnotící škále lze úspěch politiků měřit?“ (s. 526)

Stejně jako zodpovězení dle autorova mínění stěžejní otázky, v čem spočívá Husákův význam pro současnost (s. 522), bohužel i odpověď na kritérium hodnocení úspěšnosti politiků zůstal Michal Macháček – navzdory olbřímímu heuristickému úsilí – čtenářům dlužen. Pro autorské, ale i čtenářské porozumění „věci Husák“ však jde dle mého soudu o otázku klíčovou, bez jejíhož vyjasnění vlastně nemá smysl velké knihy o velkých osobnostech vůbec psát.

Nezbývá než konstatovat, že býk byl skolen matadorem oděným v až příliš tradičním hávu, ačkoli měl v šatně k dispozici i jiný, snad šarmantnější, divácky vděčnější, ba i aktuálním trendům *haute couture* více konvenující outfit. Ke skolení sice došlo známými, praxí ověřenými a diváckou veřejností rozlišitelnými zbraněmi i s razancí, důsledností a četností ran hodnými snad vyšších cílů. Žel banderily se ukázaly poněkud tupé a taky trochu zrezivělé, což vzbuzuje v publiku pachut nečistě vedeného boje, tím spíš, že vítězný toreador se za rozpačitého potlesku zapomněl uklonit. Proto odborné ani laické publikum nenyje rozkoší. A je to škoda.

Text vznikl v rámci výzkumného projektu Grantové agentury ČR, č. 19-03474S „Evolucionalismus, nacionalismus a rasismus v české a slovenské vědě (1882–1948): Dialog mezi sociálněvědními obory a biologií“, coby metodologická úvaha o konceptualizaci biografie jako historiografického žánru.

Abstract

The author ponders over, from the perspective of the genre of historical biography, the extensive biography of the Slovak Communist politician Gustáv Husák (1913–1991) who, ups and downs notwithstanding, ultimately became the Secretary General of the Communist Party of Czechoslovakia in 1969 and the President of the Czechoslovak Socialist Republic six years later. In his opinion, the book titled simply Gustáv

21 GRAUS, František: *Naše živá i mrtvá minulost: 8 esejí o českých dějinách*. Praha, Svoboda 1968.

Husák (Prague: Vyšehrad, 2017) deserves respect as an attempt to provide a comprehensive portrait of one of the key personalities of the Czechoslovak history in the 20th century and to address a broad audience outside the academic community, as well as because of the huge quantity of information it contains. To the detriment of the matter, however, Michal Macháček encapsulated his narration into a too rigid biographic format. While his declared skepticism toward new methodologies may be acceptable, he suppressed himself as the author in the text of the book. He thus not only fails to disclose the values his book is based on, but also resigns to his own interpretations, as if he believed that the documentation presented in the book spoke for itself and that the evidential value of all sources was identical. This deficiency cannot be compensated by his efforts to present Gustáv Husák in a multitude of historical testimonies. Unfortunately, Macháček does not ask himself questions that he should ask as the author, including what Husák's "historical greatness", which he naturally assumes, consists in. His narration also completely left aside the issue of Husák's attitude to law and of how Husák's legal education was reflected in his own experience of injustice he had been a victim of in the 1950s and the repressions he was later responsible for as a leading politician.

Keywords / Klíčová slova

Czechoslovakia; Gustáv Husák; Communism; Communist Party of Czechoslovakia; historical biography

Československo; Gustáv Husák; komunismus; Komunistická strana Československa; historická biografie